

LİSE ÖĞRENCİLERİNDE GÖRÜLEN DUYGUSAL VE DAVRANIŞSAL PROBLEMLER İLE DENETİM ODAĞI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

*Prof.Dr. Ferda AYSAN**
*Öğr.Gör. Diğdem M. SİYEZ***
*Öğr.Gör.Dr. Aşlı UZ BAŞ****

ÖZET

Çocukluktan yetişkinliğe geçişte yer alan ergenlik döneminde biyolojik, bilişsel, psikolojik ve sosyal değişimlerin bir arada yaşanması bazı ergenler için problem davranışların ortaya çıkması açısından uygun bir zemin hazırlamaktadır. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar, ergenlik döneminde yaşanan problem davranışların görülme sıklığında bir artış yaşandığına dikkati çekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, İzmir il merkezinde bulunan resmi liselerde öğrenim gören öğrencilerin duygusal ve davranışsal problemleri ile denetim odağı düzeyleri arasındaki ilişkiyi saptamaktır. Araştırmanın örneklemini İzmir il merkezinde bulunan ortaöğretim kurumlarında öğrenim gören toplam 308 öğrenci oluşturmaktadır. Veri toplama araçları olarak, Sağlıklı Davranışlar Ölçeği(SDÖ); İç Dış Kontrol Odağı Ölçeği(RİDKOÖ) ve kişisel bilgi formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde, korelasyon analizi, "t" testi ve tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Araştırma bulgularına genel olarak bakıldığında, duygusal ve davranışsal problemler ile denetim odağı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca elde edilen bulgulara göre öğrencilerin duygusal ve davranışsal problemlerinin cinsiyet, anne babanın anlaşma düzeyi ve aile üyeleri arasında psikolojik bir rahatsızlık olması değişkenlerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

* Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fak. PDR ABD

** Öğr. Gör. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fak. PDR ABD

*** Öğr. Gör. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fak. PDR ABD

Anahtar sözcükler : Duygusal problemler, davranışsal problemler, denetim odağı, ergenlik.

SUMMARY

Adolescence may be defined as the period within the lifespan when biological, cognitive, psychological, and social characteristics are changing from what is typically considered childlike to what is considered adult-like. Unfortunately, some adolescents are faced with personal, social, and environmental obstacles to their development of identity, and may experience psycho-social problems as well. Moreover, in recent years adolescent problem behaviors have been increasing in Turkey.

The main purpose of the present study was to examine the relationship between emotional and behavioral problem behaviors and ratings on locus of control among a group of high school students. The sample consisted of 308 students from urban high schools in İzmir, Turkey. Materials used included measures of adjustment, perceived health, and locus of control. Pearson correlation, t-test, one-way ANOVA and Scheffe tests were used to analyze data. Results indicated that there was a significant relationship between both emotional and behavioral problems and locus of control for students in our sample. Emotional and behavioral problem behaviors were also found to be related to gender, perceived harmony among parents, and the psychological adjustment of other family members.

Key words: Emotional problems, behavioral problems, locus of control, adolescence.

GİRİŞ

Çocukluktan yetişkinliğe geçişte yer alan ergenlik dönemi hem ergen hem de ailesi için heyecanın, anksiyetenin, mutlulukların, sıkıntıların, keşiflerin, şaşkınlıkların, geçmişten kopmanın ve gelecekle bağlantı kurmanın birlikte yaşandığı bir dönemdir (Lerner ve Galambos, 1998). Yavaş ilerleyen ve başarısızlıkların da yer aldığı bu dönemde, sosyal baskı, kişisel gereksinimler ve beklentilerin değişmesi beraberinde yeni becerilerle birlikte sağlıkla ilgili yeni alışkanlıkların kazanılmasını ve uyumla ilgili yeni tutumların geliştirilmesini gerekli kılmaktadır (Muuss, 1990). Ancak ergenin içerisinde yer aldığı sosyal çevre tarafından kendisine sunulan sosyal desteğin yetersiz veya hatalı olması sonucunda ergenlerde çeşitli uyum problemleri ortaya çıkabilmektedir (Trotter, 1989).

Ergenlik döneminde yaşanan uyum problemleri genel olarak içselleştirilmiş bozukluklar ve dışsallaştırılmış bozukluklar olmak üzere iki kategoride toplanmaktadır (Steinberg, 1993). İçselleştirilmiş problem davranışlarda kişi yaşadığı sıkıntıyı kendisine döndürerek, abartılı korku, anksiyete, depresyon, psikosomatik bozukluklar gibi duygusal ve bilişsel semptomlar ortaya çıkmaktadır. Dışsallaştırılmış problem davranışlarda ise kişi yaşadığı sıkıntı veya öfkeyi dışarıya yönlendirerek agresyon, hırsızlık, alkol madde kullanımı, yalan söyleme gibi olumsuz davranışlar görülmektedir (Reynolds, 1992, Steinberg, 1993). İçselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problem davranışlar ergenin genel iyilik halini etkilediği (Reynolds, 1992) gibi yaşanan problemler, kişinin yetişkinlik dönemindeki uyumunu da aksatmaktadır.

İçselleştirilmiş ve dışsallaştırılmış problemler arasında bir ayrım yapılmasına rağmen unutulmaması gereken bir nokta, bazı ergenlerin her iki alanda da problem yaşayabileceğidir. Örneğin suç davranışları olan bir ergen aynı zamanda depresyonda olabilir ya da çoğu depresif ergen alkol veya madde bağımlısı olabilir (Steinberg, 1993). Aynı zamanda yapılan araştırmalar alkol madde kullanımı, sigara içme, erken dönemde aktif cinsel yaşantı gibi problem davranışların iç içe geçtiğini ve kişi herhangi bir problem davranışı varsa diğer problem davranışları gösterme olasılığının çok yüksek olduğunu göstermektedir (Jessor, 1998). Örneğin, sigara içen kişiler esrar kullanmaya daha yatkın olmakta; normalden daha fazla içki içen kişiler daha çabuk yasa dışı ilaçları kullanmaya yönelmekte; alkol bağımlıları ve diğer maddeleri kullanan kişiler ise anti-sosyal davranışları daha sık sergilemektedir. Aynı zamanda alkol, sigara veya diğer maddelerin kullanılması, okulda akademik performansın düşmesini beraberinde getirmektedir (World Health Organization, 1993).

Problem davranışlar görülme sıklığı açısından değerlendirildiğinde ise yapılan çalışmalar, ülkemizde ergenler arasında alkol madde kullanımının diğer batı ülkelerine kıyasla daha düşük olmakla birlikte yıllar içerisinde bu maddelerin kullanımında önemli bir artış olduğunu göstermektedir (Ögel, 1996). Özer (1991) ve Yazman (1995) tarafından yapılan çalışmalar da bu artış hızını ortaya koymaktadır. Özer (1991) düzenli olarak alkol kullanan öğrencilerin oranının %2 olduğunu belirtirken Yazman (1995) bu oranı %4 olarak bulmuştur. Benzer şekilde Özer (1991), hayatında en az bir kez uyuşturucu madde kullanan gençlerin oranının %3 olduğunu, Yazman (1995) ise kendi çalışmasında bu oranın %7 olduğunu belirtmektedir (Akt: Ögel, 1996).

Ergenlik döneminde yaşanan problem davranışların değerlendirilmesinde tek bir risk faktöründen ya da kişilik tipinden bahsetmek mümkün olmamasına rağmen yapılan çalışmalar problem davranışları sergileyen ergenlerin bazı ortak özelliklerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu ortak özellikler arasında, sosyo-

demografik özellikler (Saewyc ve ark, 1998; Boyd, McCabe ve d'Arcy, 2003) ve ailesel faktörlerle (Kandel, 1990; Kandel, 1995) birlikte kişilik özellikler de (Özbay ve ark, 1991) yer almaktadır.

Kişilik özelliklerinden birisi olan ve problem davranışların görülmesinde etkili bir faktör olarak kabul edilen denetim odağı kavramı (Dielman ve ark, 1987; Takakura ve Sakihara, 2000) Rotter'ın (1954) sosyal öğrenme kuramı içerisinde yer almaktadır.

Denetim odağı kavramı genel olarak bireyin yaşantıları üzerindeki yaşadığı çevrenin ve kendisinin kontrolüne yönelik algılarını içermekte ve içsel kontrol ve dışsal kontrol olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İçsel kontrol (denetim), bireyin yaşamındaki olumlu ve olumsuz yaşantıları kendi yetenek ve davranışlarının bir sonucu olarak algılamasını ifade ederken dışsal kontrol (denetim) ise bireyin yaşamındaki olumlu ve olumsuz yaşantıları şans, kader veya diğer insanlar gibi kendi dışındaki güçlere bağlaması anlamına gelmektedir (Rotter, 1990).

Ülkemizde denetim odağı ile ilgili çalışmaların 1975 yılında Kağıtçıbaşı ile başladığı ve günümüze kadar denetim odağının çeşitli değişkenlerle ilişkisinin incelendiği görülmektedir. Denetim odağı ile ilişkisi incelenen değişkenler arasında yaşanan çevrenin büyüklüğü (Dönmez, 1983), Stresle başa çıkma (Dağ, 1990); kendini kabul (Ören, 1991, Yaşar 1996); sosyo-ekonomik özellikler (Korkut, 1986), ebeveyn tutumları (Yeşilyaprak, 1988), yaratıcı düşünce (Denktaş-Canel, 1993), benlik algısı (Cerit, Anksyoy, 1992; Arıca ve Kulaksızoğlu, 1997) sayılabilir.

Bununla birlikte literatürde (Mariano ve ark, 1989) denetim odağı ile problem davranışlar arasında bir ilişkiden bahsedilmesine rağmen ülkemizde bu alanda yapılan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu ve bu araştırma bulgularının da farklı sonuçları içerdiği görülmektedir. Örneğin Tanrıdağ (2000) tarafından yapılan çalışmada denetim odağı ile sigara içme davranışı arasında herhangi bir ilişki bulunmazken, Özben (1997) tarafından yapılan çalışmada alkol kullanımı ile içsel kontrol arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ayrıca Bolel (1993) tarafından yapılan çalışmada da denetim odağı ile depresif özellikler arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Bu araştırmanın amacı da ergenlerin yaşadığı duygusal ve davranışsal problemlerin görülme sıklığının belirlenerek problem davranışlar ile denetim odağı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma kapsamında ayrıca problem davranışların bazı sosyo-demografik değişkenlere göre de farklılaşıp farklılaşmadığı da incelenecektir.

YÖNTEM

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, İzmir İl Merkezi'nde ortaöğretim kurumlarına devam eden lise öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem ise bu okullar arasında basit küme örneklem yöntemi ile seçilen ve üç farklı ortaöğretim kurumuna devam eden kız, erkek olmak üzere toplam 258 öğrenciden oluşmaktadır. Örneklem grubunun cinsiyet, sınıf ve sosyo-ekonomik düzey değişkenlerine göre dağılımı Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Örneklem Grubunun Özellikleri

Özellik	Grup	n	%
Cinsiyet	Kız	148	56.9
	Erkek	111	42.7
Sınıf	9. sınıf	79	30.4
	10. sınıf	99	38.1
	11. sınıf	81	31.2
Sosyo-ekonomik düzey	Yüksek	21	8.1
	Orta	213	81.9
	Düşük	21	8.1

Veri Toplama Araçları

Sağlıklı Davranışlar Ölçeği (SDÖ): Hibbard ve ark. (1988) tarafından geliştirilen ve son şekli Ingersoll ve Orr (1989) tarafından verilen ölçek duygusal ve davranışsal problemler alt ölçeklerini içermektedir. Ölçek, bir kendini değerlendirme ölçeğidir ve 10'u duygusal problemleri ve 17'si davranışsal problemleri araştıran toplam 27 maddeden oluşmaktadır. Yanıtların büyük bir çoğunluğu dörtlü Likert biçiminde değerlendirilip, 1-4 arasında puanlanırken; ölçekte yer alan son 5 madde ikili Likert biçiminde değerlendirilip, 1-2 arasında puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puanların artması kişinin yaşadığı duygusal veya davranışsal problemlerin arttığına işaret etmekle birlikte ölçek tanı koyma amacıyla uygulanan bir ölçek değildir.

Türkçe uyarlaması Siyez ve Uz Baş (2005) tarafından yapılan SDÖ'nün yordama geçerliğini belirleyebilmek amacıyla SDÖ ile kısa semptom envanteri'nin depresyon, somatizasyon, anksiyete ve kişilerarası duyarlılık alt ölçekleri arasındaki ilişki Pearson korelasyon katsayısı ile incelenmiş ve alt ölçekler arasında $p < .001$ düzeyinde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Ölçeğin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla da Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı hesaplanmıştır. SDÖ için Cronbach Alpha değeri, .81 olarak bulunurken; Cronbach Alpha değeri davranışsal problemler alt ölçeği için .77, duygusal problemler alt ölçeği için .83 olarak bulunmuştur.

Rotter'ın İç Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ) :

Kişisel Bilgi Formu:

Araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formunda cinsiyet, sınıf, ailenin ekonomik durumu, anne babanın öğrenim düzeyi, anne-baba ilişkisi, anne babanın alkol kullanılı kullanmadığı, anne baba tutumları, aile üyeleri arasında herhangi bir psikolojik rahatsızlığı olan birey olup olmaması ve akademik başarıları ile ilgili sorular yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Verilerin çözümlenmesinde frekans dağılımları ve yüzdeler, korelasyon analizi, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Scheffe testi tekniklerinden yararlanılmıştır. Veriler $p<.05$ anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

BULGULAR

Problem Davranışların Görülme Sıklığı

Öğrencilerde son bir yıl içerisinde yaşadıkları duygusal ve davranışsal problemlerin görülme oranları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Problem Davranışların Görülme Sıklığına İlişkin Dağılım

Problem Davranışlar	Görülme Sıklığı								
	Hiçbir zaman		Bazen		Çoğu zaman		Her zaman		
	n	%	n	%	n	%	n	%	
DUYGUSAL PROBLEMLER	Uyku problemi	73	28.1	40	15.4	105	40.4	31	11.9
	Arkadaşlık kurmada zorluk	202	77.7	27	10.4	13	5.0	5	1.9
	Kendini yalnız hissetme	103	39.6	61	23.5	65	25.0	30	11.5
	Kendini kötü hissetme	60	23.1	54	20.8	120	46.2	23	8.8
	Baş ağrısı çekme	36	13.8	69	26.5	119	45.8	33	12.7
	Mide ağrısı çekme	90	34.6	75	28.8	76	29.2	16	6.1
	Kendini gergin hissetme	51	19.6	60	23.1	116	44.6	30	11.5
	Kendine sinirli hissetme	35	13.5	50	19.2	131	50.4	38	14.6
	Kendini berbat hissetme	85	32.7	68	26.2	81	31.2	21	8.1
	Sigara İçme	183	70.4	16	6.2	31	11.9	27	10.4
DAVRANIŞSAL PROBLEMLER	Alkol Kullanma	124	47.7	41	15.8	75	28.8	15	5.8
	Esrar Kullanma	236	90.8	3	1.2	13	5.0	5	1.9
	Diğer uyuşturucu maddeleri kullanma	239	91.9	11	4.2	2	.8	5	1.9
	Okulu Bırakma düşüncesi	218	83.8	15	5.8	10	3.8	14	5.4
	Cinsel ilişkide bulunma	182	70.0	16	6.2	27	10.4	25	9.6
	Kendine fiziksel olarak zarar verme	199	76.5	31	11.9	20	7.7	7	2.7
	Evden kaçma	235	90.4	22	8.5				
	İntihar girişiminde bulunma	220	84.6	36	13.8				

Duygusal problemlerin ergenlerde görülme sıklığı değerlendirildiğinde, ergenlerin %40'ı çoğu zaman uyku problemi yaşarken, %45'i çoğu zaman baş ağrısı çekmekte ve %29.2'si çoğu zaman mide ağrısı çekmektedir. Ergenlerin yarısı (%50.4) çoğu zaman kendisini sınırlı hissederken, kendisini çoğu zaman gergin hissedenlerin oranı ise %44.6'dır. Ergenlerin büyük bir çoğunluğu (%77.7) arkadaşlık kurmada herhangi bir zorluk yaşamamaktadır.

Araştırmaya katılan ergenlerin son bir yıl içerisinde sigara, alkol, esrar ve diğer uyuşturucu maddeleri kullanma oranları sırasıyla %28.5, %50.4, %8.9 ve %6.9 olarak bulunmuştur. Sigara içen öğrencilerin %6.2'si "bazen" sigara içtiklerini belirtirken düzenli olarak sigara içenlerin oranı %10.4 olarak bulunmuştur. Öğrencilerin %28.8'i çoğu zaman alkollü içki içerken, %5'i çoğu zaman esrar kullanmakta, alkol ve esrar dışındaki uyuşturucu maddeleri düzenli olarak kullananların oranı ise %1.9'dur

Araştırmaya katılan ergenlerin %26.2'si son bir yıl içerisinde cinsel ilişki yaşadıklarını belirtirken bu grubun %37'si düzenli bir cinsel yaşamları olduğunu belirtmiştir. Cinsel ilişki ardından hamile kalma veya kız arkadaşını hamile bırakma oranı ise %5 olarak bulunmuştur. Araştırmada son bir yıl içerisinde intihar girişiminde bulunma oranı %13.8 iken yine son bir yıl içerisinde evden kaçan gençlerin oranı %8.5; polis tarafından tutuklananların oranı ise %4.2'dir.

Problem Davranışlar ile Denetim Odağı Arasındaki İlişki

Ergenlerde problem davranışlar ve denetim odağı arasındaki ilişkiyi bulmak için ergenlerin Sağlıklı Davranışlar Ölçeği'nin duygusal ve davranışsal alt boyutlarından ve toplam ölçekten aldıkları puan ortalamaları ile denetim odağı ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasındaki korelasyon değerleri hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Ergenlerde Problem Davranışlar ve Denetim Odağı İlişkisi

	SDÖ Duygusal	SDÖ Davranışsal	SDÖ Toplam
Denetim Odağı	.139*	.248*	.237*

* p<.05

Tablo 2'de görüldüğü gibi, ergenlerin sırasıyla SDÖ'nin duygusal ve davranışsal alt boyutlarından ve toplam ölçekten aldıkları puanlar ile denetim odağı puanları arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır (r=0.139, r=0.248 ve r=0.237, p<.05). Buna göre ergenlerin SDÖ'nden aldıkları puanlar arttıkça, denetim odağı puanlarının da artacağı söylenebilir.

Problem Davranışların Bazı Sosyo-Demografik Değişkenlere Göre Değerlendirilmesi

Araştırma kapsamında ergenlerin problem davranışların ile ilişkili olarak ele alınan değişkenler, cinsiyet, sınıf, ailenin gelir durumu, anne babanın öğrenim düzeyi, anne-baba ilişkisi, anne babanın alkol kullanıp kullanmadığı, anne baba tutumları, aile üyeleri arasında herhangi bir psikolojik rahatsızlığı olan birey olup olmadığı ve akademik başarıdır. Sosyo-demografik değişkenlerle problem davranışlar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını sınamak amacıyla t testi, tek yönlü varyans analizi ve değişkenler arasındaki farklılığın anlamlı olduğu durumlarda farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını anlayabilmek için Scheffe testi kullanılmıştır. t-testi sonucuna ilişkin bulgular Tablo 4’de, tek yönlü varyans analizine ilişkin bulgular Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 4. Sosyo-demografik değişkenlere ait Standart sapma ve ortalamalar Arasındaki Farklara İlişkin t değerleri

Gruplar	n	Duygusal Problemler			Davranışsal Problemler			SDÖ Toplam Puan		
		\bar{X}	ss	t	\bar{X}	ss	t	\bar{X}	ss	t
Cinsiyet	148	29.47	8.74		13.51	4.36		40.92	11.19	1.93*
Kız	111	23.11	8.73	5.79***	5.83	3.71***		38.15	11.80	
Erkek					15.86					
Ailede psik. Evet	33	29.66	10.09	1.94*	16.15	5.83	1.95*	44.03	13.23	2.31*
tedavi gören Hayır	226	26.32	9.09		14.28	5.03		39.11	11.14	

* P<.05

**P<.01

***P<.001

Tablo 4’de de görüldüğü gibi cinsiyet değişkenine göre duygusal ve davranışsal alt ölçeklerinden alınan puan ortalamalarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Kızların duygusal problemler alt ölçeğine ilişkin puanları daha yüksektir (t=5.79, p<.001). Erkek öğrencilerinde davranışsal problemler alt ölçeğine ilişkin puanlarının anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmektedir (t=3.71, p<.001).

Aile üyeleri arasında psikolojik tedavi gören ergenlerin Duygusal ve davranışsal alt ölçekleri ile SDÖ’nün toplamından aldıkları puan ortalamalarının, aile üyeleri arasında herhangi bir psikolojik tedavi görmeyen ergenlere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür (t= 1.94, p<.05; t=1.95, p<.05; t=2.31, p<.001).

Tablo 5. Ergenlerin SDÖ ve alt ölçeklerden aldıkları Puanların sosyo-demografik değişkenlere Göre ANOVA Sonuçları

Gruplar	n	Duygusal Problemler			Davranışsal Problemler			SDÖ Toplam Puan			
		\bar{X}	ss	F	\bar{X}	ss	F	\bar{X}	ss	F	
Sınıf	9.sınıf	79	24.40	7.75		13.16	2.90		36.3	8.04	
	10.sınıf	99	28.62	10.26	4.68**	14.60	5.86	5.14**	41.55	13.46	6.12**
	11.sınıf	81	26.75	8.94		15.70	5.70		41.12	11.10	
Doğum	Tek	32	26.87	11.60		17.37	7.75		43.65	16.86	
	Sırası	86	24.91	9.29	1.98	13.94	4.60	4.18**	37.19	10.19	2.86*
	En büyük	42	28.73	10.38		13.61	5.40		40.28	13.43	
	Ortanca	99	27.46	7.66		14.48	4.16		40.45	9.08	
Gelir	En küçük										
	Yüksek	25	28.72	10.72	3.52**	17.36	8.55	8.45***	44.36	17.50	7.56***
	Orta	213	26.08	8.50		13.92	3.95		38.49	9.14	
Anne-Baba İlişkisi	Düşük	21	31.14	13.24		17.19	8.33		46.80	13.04	
	Çok iyi	91	24.39	7.54		13.61	4.21		36.53	8.08	
	Anlaşılır	128	26.60	9.35	7.97***	14.75	5.22	2.30	39.86	1.04	7.49***
	Anlaşmazlar	18	33.66	9.04		14.77	2.57		46.55	2.02	
Anne İçki	Anlaşamazlar	22	31.68	11.29		16.63	8.53		46.50	3.74	
	Hiç										
	Anlaşamazlar										
	Hiçbir zaman	202	25.55	8.70		13.94	4.42		37.92	9.79	
Baba İçki	Bazen	46	31.04	9.80	8.08***	15.58	6.20	10.96***	45.04	13.88	13.80**
	Çoğu zaman	11	30.82	11.42		20.72	8.30		50.90	17.24	*
	Hiçbir zaman	113	23.62	8.39		13.72	4.08		35.95	9.34	
Anne Tutum	Bazen	83	29.85	8.89	13.0***	13.95	3.99	7.82***	42.12	9.07	12.00**
	Çoğu zaman	63	28.26	9.64		16.69	7.31		43.39	15.44	*
Baba Tutum	Otoriter	29	29.82	11.30		14.89	3.68		43.34	11.46	
	İlgisiz	13	31.00	14.15	2.70	18.07	7.65	2.32*	47.76	18.73	3.81**
	Aşırı	78	25.28	8.96		14.21	5.42		38.11	12.69	
	koruyucu	139	26.53	8.22		14.28	4.93		39.14	9.51	
Akademik Başarı	İlgili										
	Otoriter	29	25.03	9.60		16.41	5.53		40.55	9.34	
	İlgisiz	30	33.00	13.08	5.82***	17.50	8.83	6.50***	48.53	20.16	7.98***
	Aşırı	52	25.05	7.09		13.33	3.64		36.67	7.94	
Akademik Başarı	koruyucu	148	26.41	8.51		13.97	4.21		38.87	9.71	
	İlgili										
	Yüksek	53	27.26	11.32		16.09	7.49		42.11	16.38	
Akademik Başarı	Orta	178	26.35	8.32	.62	13.69	3.78	7.95***	38.29	8.89	4.94***
	Düşük	28	28.28	10.81		16.78	6.22		44.39	13.63	

*p<.05 **p<.01 ***p<.001

Tablo 5'de görüldüğü gibi, ergenlerin SDÖ'nin toplam ölçeğinden aldıkları puanlar sınıf düzeylerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [F(2,256)=6,12, p<.01]. Farkın kaynağını anlamak için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, 9. Sınıf öğrencilerinin SDÖ'nden aldıkları puanlar (\bar{x} =36,038), 10. sınıf (\bar{x} =41,556) ve 11. Sınıf öğrencilerinin puanlarından (\bar{x} =41,124) anlamlı olarak daha düşük olduğu görülmüştür.

Ergenlerin problem davranışlarının, doğum sıralarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve ergenlerin davranışsal problemlerinin, doğum sıralarına göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür [F(3-255)=4.18, p<.01]. Farkın kaynağını anlamak üzere yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, tek çocuk olanların davranışsal alt ölçek puanları (\bar{x} =17.38), ortancaların (\bar{x} =13.619), en büyüklerin (\bar{x} =13.942) ve en küçüklerin puanlarından (\bar{x} =14.485) anlamlı olarak daha yüksektir. Aynı zamanda ergenlerin SDÖ toplam puanları da doğum sırasına göre farklılaşmaktadır. Yapılan Scheffe testi sonucunda farkın kaynağının tek çocukların puan ortalamalarından kaynaklandığı bulunmuştur. Ancak Duygusal problemler alt ölçeğinden alınan puanlar doğum sıralarına göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır.

Ergenlerin problem davranışlarının ailelerinin ekonomik durumunu algılayışlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmış ve ergenlerin SDÖ'nün duygusal ve davranışsal alt ölçekleri ile SDÖ'nün toplamından almış oldukları puanlar ailelerinin ekonomik durumlarını algılayışlarına göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmüştür [F(2-256)=3.52, p<.01; F(2-256)=8.45, p<.001; F(2-256)=7.57, p<.001]. Farkın kaynağını bulmak amacıyla yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre, üst gelir grupları ile alt gelir gruplarından kaynaklandığı ve ora gelir grubuna ait ergenlerin puan ortalamalarının diğer iki gruptan anlamlı düzeyde düşük olduğu görülmüştür.

Ergenlerin SDÖ'den ve duygusal problemler alt ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları anne-baba ilişkisini algılayış biçimlerine göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [F(3,255)=7.97, p<.001; F(3,255)=7.50, p<.001]. Yapılan Scheffe testine göre anne babası hiç anlaşılamayan ergenlerin SDÖ ve duygusal problemler alt ölçeğine ilişkin puan ortalamaları anne babası iyi anlaşılan ergenlere göre anlamlı derecede yüksek olduğu bulunmuştur. Ancak davranışsal problemler alt ölçeğinden alınan puan ortalamaları anne baba ilişkisi değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Anne ve babanın içki içme sıklığı değişkenine göre duygusal problemler [F(2,256)=8.09, p<.001; F(2,256)=13.01] ve davranışsal problemler [F(2,256)=10.97, p<.001; F(2,256)=7.82, p<.001] ile SDÖ'den [F(2,256)=13.80, p<.01; F(2-256)=12.01, p<.01] alınan puan ortalamalarının farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Yapılan Scheffe testine göre Anne babası hiç içki içmeyen ergenlerin duygusal problemler ve davranışsal problemler ile SDÖ'den aldıkları toplam puan ortalamaları anne babası çoğu zaman içki içen ergenlerden anlamlı düzeyde düşüktür.

Annenin çocuğuna yönelik tutumları değişkenine göre ergenlerin davranışsal problemler alt ölçeği [F(2-256)=2.32, p<.01] ile SDÖ'den [F(2-256)=3.81, p<.01] aldıkları puan ortalamalarının anlamlı düzeyde

farklılaşmaktadır. Yapılan Scheffe testine annelerini ilgisiz olarak algılayan ergenlerin davranışsal alt ölçeğinden aldıkları puanların diğer gruplara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülürken anne babalarını otoriter ve ilgisiz olarak algılayan ergenlerin SDÖ'den aldıkları puanların diğer gruplara göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu görülmüştür.

Ergenlerin SDÖ'nin duygusal ve davranışsal alt ölçekleri ile toplam ölçeğinden almış oldukları puanlar, babalarının tutumlarına yönelik algılarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [F(4-254)=5,40, F(4-254)=5,11, F(4-254)=7,02, p<.01]. Farkın kaynağına yönelik Scheffe testi sonuçlarına göre, duygusal alt ölçek için babasını otoriter (\bar{x} =25,03), aşırı koruyucu (\bar{x} =25,06) ve demokratik olarak değerlendirenlerin puanları (\bar{x} =25,91), babasını ilgisiz olarak değerlendirenlerin puanlarından (\bar{x} =33,00); davranışsal alt ölçek için babasını aşırı koruyucu olarak değerlendirenlerin puanları (\bar{x} =13,33), babasını ilgisiz olarak değerlendirenlerin puanlarından (\bar{x} =17,50) ve son olarak toplam ölçek puanı için babasını aşırı koruyucu (\bar{x} =36,67) ve demokratik algılayanların puanları (\bar{x} =38,25), babasını ilgisiz olarak değerlendirenlerin puanlarından (\bar{x} =48,53) anlamlı olarak daha düşüktür.

Ergenlerin problemleri davranışları ile ilgili olarak ele alınan son değişken akademik başarı düzeylerini algılayış biçimleridir. Tablo 5'de görüldüğü gibi, ergenlerin SDÖ'nin davranışsal alt ölçeği ile toplam ölçeğinden aldıkları puanlar akademik başarı düzeylerini algılayışlarına göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [F(2-256)=7,80, F(2-256)=4,95, p<.05]. Farkın kaynağına yönelik Scheffe testi sonuçlarına göre, başarı düzeyini orta olarak değerlendiren ergenlerin davranışsal alt ölçek puanları (\bar{x} =13,70), başarı düzeyini düşük olarak algılayanların puanlarından (\bar{x} =16,79), benzer şekilde başarı düzeyini orta olarak algılayanların toplam ölçek puanları (\bar{x} =38,30), başarı düzeyini düşük olarak algılayanların puanlarından (\bar{x} =44,39) anlamlı olarak daha düşüktür.

Araştırma kapsamında anne babanın öğrenim düzeyi değişkenlerine göre problem davranışların anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Ancak yapılan varyans analizi sonucunda, sözü edilen değişkenlere göre puan ortalamalarında anlamlı düzeyde bir farklılık bulunmamıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Lise öğrencilerinde problem davranışların görülme sıklığının ve problem davranışlarla ile denetim odağı arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada elde edilen bulgular, duygusal ve davranışsal problemlerin ergenlerde görülme oranlarının yüksek olduğunu ve duygusal ve davranışsal problemler ile denetim odağı arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırma sonucunda, problem davranışların cinsiyet, sınıf düzeyi, akademik başarı, ailenin gelir düzeyi, doğum sırası, algılanan anne-baba tutumu, anne babanın içki kullanması ve anne-baba ilişkisine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir.

Davranışsal problemlerin görülme sıklığı değerlendirildiğinde elde edilen oranların oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Ergenlerin madde kullanım sıklıkları incelendiğinde sırasıyla alkol, sigara, esrar ve diğer uyuşturucu maddelerin kullanıldığı görülmektedir. Ergenlerin yarısı son bir yıl içerisinde alkol kullandığını belirtirken, yine son bir yıl içerisinde sigara, esrar ve diğer uyuşturucu maddelerin kullanım oranları sırasıyla %28.5, %8.1 ve %6.9 olarak bulunmuştur. Literatürde yer alan farklı araştırma bulguları ile kıyaslandığında, elde edilen oranların oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, Ögel ve ark (2001) tarafından 24000 ergen ile yapılan çalışmada son bir yıl içerisinde sigara kullanım oranı %43.8, alkol kullanım oranı %20.9, esrar kullanım oranı %3.6 olarak bulunurken diğer uyuşturucu maddelerin kullanım oranları ise %2.5 ile %3.7 arasında değişmektedir (Akt: Ögel, Taner ve Yılmazçetin, 2003). İki çalışmadan elde edilen sonuçlar karşılaştırıldığında yıllar içerisinde madde kullanım oranlarında bir artış görüldüğü söylenebilir.

Araştırmada elde edilen madde kullanım oranları, yurtdışında yapılan benzer çalışmalar ile karşılaştırıldığında alkol ve sigara kullanım oranları açısından ciddi farklılıklar bulunmazken esrar kullanım oranlarının yurtdışındaki çalışmalarda, ülkemizdeki oranlara göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin Bingham ve Shope (2004) tarafından yapılan çalışmada ergenlerin sigara kullanım oranı %22, alkol kullanım oranı %31 bulunurken esrar kullanım oranı %39 olarak bulunmuştur.

Araştırmaya katılan ergenlerin %26.2'si son bir yıl içerisinde cinsel ilişkiye girdiğini, %5'i hamile kaldığını ya da kız arkadaşını hamile bıraktığını belirtmiştir. Cinsel ilişkiye girenler arasında hamile kalma oranı ise %19 olarak bulunmuştur. Elde edilen bu oranlara dayanarak ergenlerin korunma yöntemleri hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmadığı söylenebilir. Bu alandaki bilgi eksikliğinin ergenlerin sağlıklarını ciddi bir şekilde tehdit ettiği dikkate alındığında ergenlere yönelik cinsel sağlık bilgisi, korunma yöntemleri, cinsel yolla bulaşan hastalıklar konularını içeren koruyucu çalışmaların yapılmasının oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Duygusal problemlerin görülme sıklığı değerlendirildiğinde ise ergenlerin yarısından fazlası yıl içerisinde baş ağrısı veya mide ağrısı gibi fiziksel semptomları olduğunu ve baş ağrısını mide ağrısına göre daha fazla yaşadıklarını belirtmişlerdir. Yine ergenlerin yaklaşık yarısı çoğu zaman kendilerini gergin, sinirli ve kötü hissettiklerini belirtmişlerdir. Bilindiği gibi ergenlerin yaşamlarını tehdit eden en önemli problemlerden biri intihardır ve intiharın dinamiğinde çoğu zaman bireyin kendini karamsar ve umutsuz hissetmesi gibi depresif belirtiler rol oynamaktadır (Gould ve Kramer, 2001; Beck 2005). Bu nedenle de ergenlerin bu olumsuz duygu durumunun ciddi bir uyarı sinyali olarak dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Araştırmamızda intihar girişiminde bulunan gençlerin oranı %13.8 olarak bulunmuştur. Eskin'in (1995) yapmış olduğu bir çalışmada da liselerde öğrenim gören gençlerin %10.9'unun yaşamları boyunca en az bir kez intihar girişiminde bulunduğu belirlenmiştir (Akt: Eskin, 2000). Literatürde yer alan bilgiler değerlendirildiğinde tamamlanmış intiharlar açısından bir öncesi intihar girişimi en önemli risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle öncelikle duygusal problemleri olan ve intihar girişiminde bulunan öğrencilere yönelik olarak okullarda, öğrencilerin yaşam doyumlarını ve kişisel yeterliliklerinin artmasına, yardım arama becerilerinin ve sosyal becerilerinin gelişimine yardımcı olacak önleyici programların yapılmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmamızda da duygusal ve davranışsal problemler arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili çalışmalar da duygusal ve davranışsal problemlerin genellikle bir arada görüldüğü ortaya koymaktadır (Colder ve Chassin,1993). Ancak bu iki problem alanı arasındaki ilişkinin tetikleyicisinin hangi alandaki problem olduğunu belirleyebilmek oldukça güçtür. Bazı araştırmacılar (Velez-Blasini, 1997) ergenlerin, depresif semptomlarından kaçınma amacıyla alkol kullanmaya başladığını belirtirken bazı araştırmacılar (Rohde ve ark. 2001) ise alkol kullanımının bazı nörotransmitterleri (GAMA) inhibe ettiğini ve depresif belirtilerin de buna bağlı olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Etkili bir önleme programının oluşturulabilmesi için hangi alandaki davranışların diğer alanı tetiklediğinin de netlik kazanması oldukça önemli olduğu için konuyla ilgili boylamsal çalışmalar yapılmasının konuya netlik kazandırabileceği düşünülmektedir.

Çalışmada duygusal ve davranışsal problemlerin arttıkça dışsal kontrolün de arttığı bulunmuştur. Literatürde de dışsal kontrol ile depresyon, alkol madde kullanımı gibi problemler davranışlar arasında anlamlı bir ilişki olduğu yönünde bulgular bulunmaktadır (Mariano ve ark, 1989; Davison-Mail, 1996; Becker ve Lesiak,; Guinn, 1998). Ergenlik döneminde gerçekleştirilmesi gereken gelişim görevleri değerlendirildiğinde en önemli görevlerinden birisi bireylerin bağımsızlaşabilmeleri ve kendi yaşam sorumluluklarını üstlenebilmeleridir.

Ancak araştırmada elde edilen bulgular yaklaşık olarak ergenliğin orta yıllarında olan öğrencilerin bu görevleri gerçekleştirme de zorlandıklarını da düşündürmektedir. Bu nedenle ergenlerin ruhsal açıdan kendilerini iyi hissedebilecekleri ve kendi gelişimlerini üst düzeyde tamamlamalarına yardımcı olacak grupla psikolojik danışma veya grup rehberliği çalışmalarına ağırlık verilmesinin oldukça önemli olduğuna inanılmaktadır.

Duygusal ve davranışsal problemlerin sosyo-demografik değişkenlerle ilişkisi değerlendirildiği zaman; erkeklerin kızlara göre daha fazla davranışsal problem yaşadığı ve kızların erkeklere göre daha fazla duygusal problem yaşadığı yönündeki bulgumuz diğer araştırmalarla da uyumluluk göstermektedir (Treiman ve Beck, 1996; Saewyc ve ark 1998; Goff ve Goddard, 1999).

Ailenin ekonomik düzeyinin düşük olması duygusal ve davranışsal problemlerle ilgili bir risk faktörü olarak karşımıza çıkarken ailenin ekonomik düzeyinin yüksek olması da davranışsal faktörlerle ilgili bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Shek (2003) tarafından yapılan çalışmada da düşük sosyo-ekonomik düzey ile ergenlerin problem davranışları arasında bir ilişki olduğu görülmüştür. Yüksek sosyo-ekonomik düzey ile davranışsal problemler arasındaki ilişki incelendiği zaman ise davranışsal problemlerin içersinde sigara, alkol, esrar gibi maddelerin kullanılmasının, okulu bırakma düşüncesinin yer alması nedeniyle yüksek sosyo-ekonomik düzey bu maddelerin alımını kolaylaştırabilirdiği gibi çocuk ailesinin gelirin güvenerek okumasının gereksiz olduğunu düşünebilmektedir.

Ergenlik döneminde ebeveyn ve aile ilişkileri üzerine çok sayıda araştırma yapılmış olmasına rağmen elde edilen bulgular tutarlılık göstermemektedir. Bir grup araştırmacı, ergenliğe girilmesiyle birlikte ailenin çocuk üzerindeki etkisinin azaldığını belirtirken; diğer bir grup ise ergenlik döneminde aile ilişkilerinin çok önemli olduğunu savunmaktadır. Araştırmada da anne babalarını ilgisiz ebeveynlerin, alkol kullanan ve anlayamayan ebeveynlerin çocuklarında duygusal ve davranışsal problemlerin daha çok yaşandığı görülmüştür. Bu bulgu da aile yaşantılarının ergen için önemli olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebileceğini düşündürmektedir.

Duygusal ve davranışsal problemler bireyin akademik başarısında düşmelere neden olan, iletişim kurmada zorluklar yaşamasına, normal yaşantılar karşısında duyguların veya davranışların uygun olmaya bir şekilde konulmasına, çoğu zaman mutsuzluk veya depresif duygu durumunun olduğu ve fiziksel semptomların yaşandığı ve okulla veya kendisiyle ilgili çeşitli korkular geliştirmesine neden olan rahatsızlıklardır (Mauk, 1996). Genel olarak akademik başarı ile davranışsal problemler arasında ters orantılı bir ilişki olduğu bilinmektedir (Hawkins et al., 1992; Petraitis et al., 1995). Bu nedenle

araştırmada da akademik başarı ile alkol sigara madde kullanımı arasındaki ilişki sorgulanmış ve literatürle tutarlı sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Beck AT (2005) Bilişsel Terapi ve Duygusal Bozukluklar (Cev: A Türkcan) Litera Yayıncılık, İstanbul. 103-130.
- Bingham, CR, Shope JT (2004). Adolescent Problem Behavior and Problem Driving in Young Adulthood
Journal of Adolescent Research 19(2); 205-223
- Boyd CJ, McCabe SE ve d'Arcy H (2003). Ecstasy use among college undergraduates: gender, race and sexual identity. Journal of Substance Abuse Treatment. 24(3); 209-215.
- Colder, C.R. And Chassin, L.(1993). The stress and negative affect model of adolescent alcohol use and the moderating effects of behavioral undercontrol. J. Stud. Alcohol 54: 326-333.
- Dielman TE, Campanelli PC, Shope JT ve Butchart AT (1987). Susceptibility to peer pressure, self-esteem, and health locus of control as correlates of adolescents' substance abuse. Health Education Quarterly, 14(2); 207-221.
- Dönmez A (1986). Denetim odağı: temel araştırma alanları. Ankara Üniversitesi eğitim Bilimleri Dergisi. 19 (1-2); 259-283.
- Eskin M (2000). Ergen ruh sağlığı sorunları ve intihar davranışıyla ilişkileri. Klinik Psikiyatri, 3, 228-234
- Goff BG, Goddard, HW (1999). Terminal core values associated with adolescent problem behaviors. Adolescence, 34; 133-147.
- Gould MS ve Kramer AR (2001) Youth suicide prevention. Suicide & Life-Threatening Behavior. 31, 6-31.
- Guinn B (1998). Acculturation and health locus of control among Mexican American adolescents. Hispanic Journal of Behavioral Sciences 20(4); 492-499.
- Hawkins, J., Catalano, R., & Miller, J. (1992). Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. Psychological Bulletin, 112, 64-105.
- Hibbard RA, Brack CJ, Rauch S., Orr DP. (1988). Abuse, feelings and health behaviors. American Journal of Diseases of Children. 142, 326-330.
- Ingersoll GM, Orr DP. (1989). Behavioral and emotional risk in early adolescents. Journal of Early Adolescence, 9(4): 396-408.
- Jessor, R. (1998). New Perspectives on Adolescent Risk Behavior. Cambridge University Press, USA.
- Kandel, D.B., (1990). "Parenting styles, drug use and children's adjustment in families of young adulthoods," Journal of Marriage and The Family, 52.
- Kandel, D.B.; Wu, P., (1995). "The Contribution of Mothers and Fathers to Intergenerational Transmission of Cigarette Smoking in Adolescence," Journal of Research on Adolescence, 5.
- Korkut F (1986). İlkokul öğrencilerinin kendilerine ve ailelerine ilişkin bazı değişkenlerin denetim odakları üzerine etkisi. Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

- Lerner, R.M. ve Galambos, N.L. (1998). Adolescent development: challenges and opportunities for research, programs and policies. *Annu. Rev. Psychol.* 49, 413-446.
- Mariano AJ, Donovan DM, Walker PS, Mariano PJ, Walker RD (1989). Drinking Related locus of control and drinking status of urban native Americans. *Journal of Studies on Alcohol.* 50(4); 331-338.
- Muuss, R.E. (1990). Problems in Growing Up in Rolf E. Muuss (eds). *Adolescent Behavior and Society*. Forth edition. McGraw-Hill Publishing Company, New York
- Ögel, K. (1996). Alkol ve madde kullanımında önleme çalışmaları. *Kriz Dergisi*, 4(2), 77-79.
- Ögel K, Taner S, Yılmazçetin C (2003). *Ergenlerde Madde Kullanım Bozukluklarına Yaklaşım Kılavuzu*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Steinberg L. (1993). *Adolescence*. Third edition. McGraw-Hill, Inc. North America, 419-457.
- Özbay, H., Göka, E., Mavili Aktaş, A., Öztürk, E., Şahin, N., Güngör, S., Aybaş, M., Hınçal G. (1991). "Ergenlerde sigara, alkol ve madde kullanımının benlik imajı, depresyon ve anksiyete ölçümleri ile ilişkileri" *Düşünen Adam Dergisi*, 4(3):53-58
- Petratis, J., Flay, B., & Miller, T. (1995). Reviewing theories of adolescent substance use: Organizing pieces in the puzzle. *Psychological Bulletin*, 117, 67-86.
- Rohde, P., Lewinsohn, P.M., Kahler, C.W., Seeley, J.R. And Brown, J.A.(2001). Natural course of alcohol use disorders from adolescence to young adulthood. *J. Amer. Acad. Child Adolesc. Psychiat.* 40: 83-90.
- Rotter JB (1990). Internal versus external control of reinforcement. A case history of a variable. *American Psychologist.* 45, 489-493.
- Saewyc EM, Bearinger LH, Heinz PA, Blum RW, Resnick MD (1998). Gender differences in health and risk behaviors among bisexual and homosexual adolescents. *Journal of Adolescent Health.* 23. 181-188.
- Siyez DM (Basıma gönderiledi). Sağlıklı davranışlar ölçeğinin türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Bağımlılık Dergisi*.
- Takakura M, Sakihara S (2000). Gender differences in association between psychological factors and depressive symptoms in Japanese junior high school students. *Journal of Epidemiology*, 10(6); 383-391.
- Tanrıdağ R (2000). Sigara içme davranışı üzerinde denetim odağının etkisinin incelenmesi. *Kriz Dergisi*, 9(1); 21-26.
- Treiman, K. A., Beck, K.H. (1996). Adolescent gender differences in alcohol problem behaviors and the social contexts of drinking. *The Journal of School Health.* 66 (8); 299-305
- Trotter, B.B. (1989). Coparental Conflict, Competition and cooperation and parents' perceptions of their children's social-emotional well-being following marital separation. *Doktora Tezi, Tennessee Üniversitesi in Knoxville*.
- World Health Organization (1993). *The Health of Young People; A Challenge and a Promise*. Geneva.
- Velez-Blasini, C.J. (1997). A cross-cultural comparison of alcohol expectancies in Puerto Rico and the United States. *Psychol. Addict. Behav.* 11: 124-141.
- Yeşilyaprak B (1988). Lise öğrencilerinin içsel ya da dışsal denetimli oluşlarını etkileyen etmenler. *Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.